

tır. Nâsiriyye tarikatının merkezi olması Temgrût'e ayrı bir önem kazandırmıştır. Zâviyenin yılda bir defa tertipledeği pazarda Fas'ın her tarafından tüccarlar katılmaktadır. Cumartesi günleri kurulan ve bilhassa hurma satışları sebebiyle sonbaharda çok canlı geçen pazara büyük katılım olmaktadır. Pazardaki bu hareketlilik şehirde çömlekçilik, marangozluk, kasaplık ve demircilik gibi meslekleri canlandırmıştır. Şehirde iki dinî bayram öncesinde ve aşure gününde büyük bir hareketlilik yaşanır. Nâsiriyye tarikatının düzenlediği aşure merasimlerine çevredeki merkezlerden birçok insan katılır. Ziyaretçilerin sunduğu hediyeler zâviye için büyük bir gelir kaynağıdır. Günümüzde 6000 civarında nüfusu olduğu tahmin edilen Temgrût şehri halkının önemli bir kısmı geçimini ticaret ve tarımla sağlamaktadır. Geleneksel sanatlar, seramik ve çömlek yapımı gelişmiştir; yeşil renk ağırlıklı elli farklı şekilde imal edilen çömlekler daha ziyade turistlere satılmaktadır. Şehrin çevresindeki arazide buğday ve arpanın yanı sıra hurma, nar, elma ve ceviz gibi meyveler bol miktarda yetişir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdüselâm en-Nâsirî, *el-Mezâyâ fî mâ uh-dişe mine'l-bida' bi-Ümmi'z-zevâyâ: ez-Zâviyetü'n-Nâsiriyye* (nşr. Abdülmecîd el-Hayâlî), Beyrut 1424/2003, neşredenin girişi, s. 32-33, 38-39; L. Rinn, *Marabouts et Khouan: Etude sur l'Islam en Algérie*, Alger 1884, s. 43, 278-279; İbrâhîm Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-âş-ri's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ 1408/1987, s. 347-348; Latifa Benjelloun-Larvoui, *Les bibliothèques au Maroc*, Paris 1990, s. 280-285; A. Klücks, *Le Maroc* (trc. R. Matthey – L. Romé), Geneve 1992, s. 83-84; Jamil M. Abun Nasr, *Ticâniyye ve Tekrür Hareketi* (trc. Kadir Özköse), Ankara 2000, s. 129-176; N. El Alaoui, "Chaîne de fabrication des coupelles à huile", *Musée national des arts et traditions populaires*, Tamgroute 2003, s. 1-3; Ahmed b. Muhammed Amâlek, *Cevânib min târihi'z-Zâviyeti'n-Nâsiriyye*, Rabat 1427/2006, I-III, tür.yer.; Hammoudi Abdallah, "Sainteté, pouvoir et société: Tamgrout aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Annales*, XXV/3-4, Paris 1980, s. 615-641; E. Lévi-Provençal, "Tamgrût", *El²* (Fr.), X, 183-184; Abdülkebir Bâhenî – Ahmed Elbüzeydî, "Tâmgrût", *Ma'lemetü'l-Magrib*, VII, 2188-2190.

AHMET KAVAS

et-TEMHÎD

(التمهيد)

Mâlik b. Enes'in *el-Muvaţta'* adlı hadis kitabına İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) tarafından yazılan şerh (bk. İBN ABDÜLBER en-NEMERÎ; el-MUVATTA').

et-TEMHÎD

(التمهيد)

Bâkullânî'nin (ö. 403/1013) kelâma dair eseri.

Kitabın adı Paris nüshasında *et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-mülhîdeti'l-mu'atţıla ve'r-Râfiıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, Süleymaniye (Ayasofya) ile Âtîf Efendi kütüphanelerindeki nüshalarında *Kitâbü Temhîdi'l-evâ'il ve telhîşî'd-delâ'il* şeklindedir. Müellif *el-Beyân* adlı eserinde bu kitabına *et-Temhîd* adıyla atıfta bulunmakta (s. 88), ayrıca eser çeşitli kaynaklarda bu adla geçmektedir (*et-Temhîd*, nşr. McCarthy, neşredenin girişi, s. 28). *et-Temhîd*'i neşredenlerin de belirttiği gibi kitabın ismine yapılan ilâveler müstensihlere veya bazı araştırmacılara ait olmalıdır. Yaklaşık doksan babdan meydana gelen *et-Temhîd*'in muhtevasını mukaddime ve girişten sonra beş bölüm halinde ele almak mümkündür. Mukaddimedede eserin "emîr" in isteği üzerine kaleme alındığı belirtilmekte ve içeriğine kısaca işaret edilmektedir. Bu emîr Büveyhî Hükümdarı Adudüddevl'e'dir (*DîA*, I, 393). İbn Asâkir, Bâkullânî'nin eserini Adudüddevl'e'nin hocalığını yaptığı oğlu için kaleme aldığını söylemektedir (*Tebyînü kezîbi'l-müferî*, s. 120). Eserin girişi bilgi meselesiyle ilgili olup burada ilmin tarifi, kısımları, beş duyu, iç duyu, istidlâl çeşitleri, delil ve istidlâl münasebeti gibi hususlar özlü biçimde işlenmiştir. Allah'ın varlığı konusuna ayrılan birinci bölüm insan bilgisinin yöneldiği alanlar (mâlûmat), varlık çeşitleri, âlemin yaratılmışlığı gibi meselelerle başlayıp Allah'ın varlığı, birliği, hay, âlîm, semî, basîr, mütekellim ve mürid gibi sıfatlarının açıklanmasıyla devam eder. Ardından İslâm'ın ulûhiyyet anlayışına ters düşen inanç gruplarının görüşleri reddedilir. Bunlar âlemin bir yaratıcı olmadan kendiliğinden meydana geldiği anlayışı, yedi yıldız telakkisini benimseyenler, düalistler, Mecûsiler, Allah'ı cevher diye niteleyen hristiyanlar, ekânîm-i selâse, ittihâd ve hulûl konularıdır. İkinci bölümün başında nübüvveti benimsemeyen Berâhime tenkit edilir. Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr eden yahudiler, Mecûsiler, Sâbiiler ve hristiyanların bu bağlamdaki telakkileri tartışılır; i'câzû'l-Kur'an'ın yahudi ve hristiyanlarca kabul edilmeyişi eleştirilir. Yahudilerin Hz. Mûsâ'dan sonra bir peygamberin ve şeriatın gelmeyeceği, dolayısıyla Mûsâ şeriatı-

nın neshedilmediğine dair ileri sürdükleri delillerin geçersizliği ispat edilir.

et-Temhîd'in en hacimli kısmı Allah'ın sıfatlarına ayrılan üçüncü bölümdür (s. 220-387). Müellif konuya Mücessime'yi eleştirmekle başlar. Ardından Mu'tezile kelâmcıları tarafından kabul edilmeyen hayat, ilim, kudret gibi mâna sıfatlarının zât-ı ilâhiyyeye nisbetinin gereği hakkında bilgi verilip Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin "ahvâl" teorisi tenkit edilir ve Mu'tezile'nin mâna sıfatlarının reddine dair ortaya koyduğu deliller çürütülür. Bâkullânî zât-ı ilâhiyyeye sıfat nisbet etmekle O'nu vasfetmek arasındaki fark üzerinde durarak (mâna sıfatları mânevî sıfatlar; bk. SIFAT) isim-müsem mâ münasebetini konu edinir; ilâhî isim veya sıfatların taksimine değinir; harflerden ve lafızdan oluşmayan ilâhî kelâmın mahlûk olmadığı meselesini geniş biçimde tartışır; Mu'tezile'nin bazı anlayışlarına kısaca temas ettikten sonra yine sıfat bahsine döner. Burada haberî sıfatlardan "vech" ve "yed" kavramları, ayrıca rü'yetullah konusu işlenir. Ardından irade ve kudret sıfatları çerçevesine giren kader meselesi ele alınır; önce ilâhî iradenin bütün nesne ve olaylara taalluku üzerinde durulur, ihtiyarî fiillerin teşekkülünde beşerî kudretin de rol aldığına temas edilir; Mu'tezile'ce benimsenen "tevellüd"ün yanlışlığı belirtilir ve ihtiyarî fiillerin sadece kulun iradesiyle meydana gelebileceği anlatılır. Ehl-i sünnet tarafından Mu'tezile'ye Kaderiyye denmesinin sebebine değinildikten sonra -kelâm kitaplarında kader meselesine bağlı konular olarak incelenen-rızık, fiyatların yükselmesi-düşmesi, ecel, hidayet ve sapıklık bahisleri işlenir.

Dördüncü bölümde büyük günah işleyenlerin durumu çerçevesinde iman, islâm, esmâ ve ahkâm konuları incelenir. Burada önce iman, islâm ve küfrün tanımı ve açıklanması yapılır, ardından fâsıkın (büyük günah işleyen mümin) mümin olup olmadığı hususu tartışılır, va'd ve va'id terimleri konu edinilir, şefaatin mürtekeb-i kebîre için de vâki olacağı hususu ispat edilmeye çalışılır. *et-Temhîd*'in beşinci bölümü devlet başkanlığı (imâmet) hakkındadır. Bâkullânî burada daha önce *Menâkıbü'l-e'imme* adlı kitabına giriş niteliğinde bir risâle yazdığını, risâleyi bazı ilâve ve çıkarmalarla bu eserine naklettiğini belirtir. Müellif, Şîa'nın "nas tezi"nin eleştirisine bir giriş olmak üzere bilgi vasıtalarından haberin mânasını, çeşitlerini, mütevâtir haberle haber-i vâhidi kısaca işler. Ardından Hz. Ali'nin imâmetine dair "nas" diye aktarılan haberlerin eleştirisine ve ih-

et-TEMHİD

tiyar (tercih / seçim) yönteminin ispatına geçer. Kendisine biat edilecek imamın özelliklerini anlatır. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin imâmetlerinin meşrûyetini, Şîa mensuplarının ileri sürdüğü iddiaları, Hz. Ali ile bazı ashop grupları ve Havâric arasındaki anlaşmazlıklara değinir, bu arada büyük İslâm çoğunluğunun imâmete dair Sünnî görüşünü de ortaya koyar.

et-Temhîd'de tartışma üslûbu ("Eğer denilirse ..." "şöyle cevap verilir ...") kullanılmıştır. Eserde âhiret bahisleri dışında Sünnî kelâmının hemen bütün konuları ele alınmış, daha sonra gelen Eş'arî kelâmcıları için bir örnek ortaya konmuştur. Kiptaki tartışmaların çoğunun Mu'tezile'ye yönelik olduğu görülmektedir. Bu arada İslâm dışı gruplarla ilgili eleştirilerle imâmete dair açıklamaların fazla uzatıldığı kabul edilmektedir. *et-Temhîd*, Bâkîllânî'nin doğduğu tarihlerde vefat eden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'iyle mukayese edildiğinde hacim bakımından birbirine yakın olan bu iki eserden *et-Temhîd*'de muhtevanın beşte birinden fazla bir kısmının Sünnî kelâmının ikinci derecedeki konuları arasında yer alan imâmete ayrıldığı görülür. İki eserde konuların ele alınışı genel kültür, mantıkî bağlantı, ilmî üslûp ve naslara başvuru açısından karşılaştırıldığında *Kitâbü't-Tevhîd*'in daha üstün olduğu ortaya çıkmaktadır.

et-Temhîd'in bugüne kadar üç nüshası tesbit edilmiştir. Bunlardan birincisi 472'de (1079) istinsah edilen Paris nüshası olup (Bibliothèque Nationale, nr. A 6090) varak 61^a'dan itibaren İmâdüddin neşrine göre 191 sayfa eksiktir (s. 242-433). İkinci nüsha Süleymaniye (Ayasofya, nr. 2201, istinsah tarihi 478 [1085]), üçüncü nüsha Âtîf Efendi kütüphanelerindedir (istinsah tarihi 555 [1160] olup halen bu kütüphanede yer almamaktadır, krş. McCarthy, neşreden giriş, s. 27). Eser ilk defa Mahmûd Muhammed el-Hudayrî – Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde tarafından *et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-mülhîdeti'l-Mu'atîla ve'r-Râfi'za ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* adıyla yayımlanmışsa da (bk. bibl.) burada sadece Paris nüshasına dayandığından metnin üçte birinden fazlası eksiktir. Neşrin sonuna Kâdî İyâz'ın *Tertîbü'l-medârik*'inde Bâkîllânî'ye ait biyografi kısmı eklenmiş ve *et-Temhîd* hakkında bazı notlar konmuştur. R. J. McCarthy, *Kitâbü't-Temhîd* adıyla gerçekleştirdiği neşirde (bk. bibl.) üç nüshayı göz önünde bulundurmakla birlikte imâmet bahsine yer vermemiş, buna sebep olarak da imâmetin kelâmın temel ko-

nularından olmayışını ve kendisinin bu kısmı neşretmeye hazır bulunmayışını zikretmiştir (neşredenin önsözü, s. 21-23). *et-Temhîd*'in İmâdüddin Ahmed Haydar tarafından (*Kitâb Temhîdü'l-evâ'il ve telhîşu'd-d-elâ'il* adıyla yapılan neşri metnin tamamını ihtiva etmekte olup matbu iki nüshaya dayanmaktadır. *et-Temhîd* üzerine Ebû'l-Kâsım Abdülcelîl b. Ebû Bekir er-Rabâ'î ed-Dîbâcî (İbnü's-Sâbûnî) *et-Tesdîd fi şerhi't-Temhîd* adıyla bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Turhan Vâlide Sultan, nr. 20/1; Rabâ'î için bk. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, I, 390-391). *et-Temhîd*'le ilgili çeşitli makaleler kaleme alınmış olup bazıları şunlardır: Armand Abel, "Le chapitre sur le Christianisme dans le *Tamhîd* d'al-Bâqillânî" (*Etudes d'orientalisme dédiées a la mémoire de Lévi-Provençal*, Paris 1962, I, 1-11); "Le chapitre sur l'imâmat dans le *Tamhîd* d'al-Bâqillânî" (*Le Shi'isme imâmite*, Paris 1970, s. 55-68); Jose M. Fornas Besterio, "al-Tamhîd De al-Bâqillânî y su transmisión an al-Andalus" (*Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos*, XXVI-XXVII/2 [Granada 1977-1979], s. 433-440); Kambiz Ghaneasbassiri, "The Epistemological Foundation of Conceptions of Justice in Classical Kalâm: A Study of 'Abd al-Jabbâr's al-Mughnî and Ibn al-Bâqillânî's al-Tamhîd" (*Journal of Islamic Studies*, XIX/ 1 [Oxford 2008], s. 71-96).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâkîllânî, *et-Temhîd* (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1407/1987, tür.yer.; a.e. (nşr. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî – M. Abdülhâdî Ebû Rîde), Kahire 1366/1947, s. 241-259, 260-273, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 28-31; a.e. (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1957, neşreden giriş, s. 21-23, 26-28; a.m.f., *el-Beyân* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1958, s. 88; İbn Asâkir, *Tebyi-*

nü kezîbi'l-müfterî, s. 120; Sezgin, *GAS*, I, 609; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-'Umr fi'l-muşannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tûnisîyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûs), Beyrut 1990, I, 390-391; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 2010, s. 57-58; a.m.f., "Allah", *DİA*, II, 496; Abdülkerim Özeydin, "Adudüdevle", a.e., I, 393; Mustafa Sinanoğlu, "Hıristiyanlık", a.e., XVII, 369; a.m.f., "Reddiye", a.e., XXXIV, 519-520; M. Mansûr Hâşimî, "et-Temhîd", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 195-200.

BEKİR TOPALOĞLU

et-TEMHİD

(التمهيد)

Ebû'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin

(ö. 510/1116)

uşûl-i fıkha dair eseri.

Tam adı *et-Temhîd fi uşûli'l-fıkħ*'tır (Kelvezânî, neşredenlerin girişi, I, 69-70). Başka isimlerle de anılan eser, Kelvezânî'nin hocası Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-'Udde'si* ve çağdaşı Ebû'l-Vefâ İbn Akîl'in *el-Vâzih*'i ile birlikte Hanbelî fıkıh usulünün üç temel kaynağından biridir. Diğer ekollere nisbetle Hanbelîler'de fıkıh usulü yazımına geç sayılabilecek bir dönemde başlanmış olup usul kurallarını Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetler doğrultusunda tesbit konusunda önemli bir çaba harcayan Ferrâ'nın kitabı fakihler yöntemine göre kaleme alınan Hanbelî usulüne dair ilk eser sayılır. Bu yöntem Kelvezânî tarafından *et-Temhîd*'de devam ettirilmişdir.

Fıkıh ve fıkıh usulünün mahiyeti ve deliller hakkında genel bilgilerin ardından eserin başında kelâm, mantık ve dille ilgili bazı terimlerin tanımlarını içeren bir giriş bölümü yer alır. İbn Akîl'in *el-Vâzih*'inde da

Bâkîllânî'nin
et-Temhîd adlı
eserinin
unvan
sayfasıyla
ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2201)

